

[Az érintkezési forma termelése]

[...]*** található. Az elsőből a munka egy kialakult megosztásának és egy kiterjedt kereskedelemnek az előfeltétele adódik, a másodikból a helyhez-kötöttség. Az elsőnél az egyéneket együvé kell hozni, a másodiknál az egyének az adott termelési szerszám mellett maguk is mint termelési szerszámok vannak jelen. Itt előtérbe lép tehát a különbség a természetadta és a civilizáció által megteremtett termelési szerszámok között. A szántóföld (a víz stb.) természetadta termelési szerszámnak tekinthető. Az első esetben, a természetadta termelési szerszám esetében, az egyének a természet alá vannak besorolva, a második esetben egy munkatermék alá. Az első esetben ezért a tulajdon (földtulajdon) is mint közvetlen, természetadta uralom, a második esetben mint a munka, sajátlag a felhalmozott munka, a tőke uralma jelenik meg. Az első eset előfeltételezi, hogy az egyének valamilyen kötelék, mint akár a család, a törzs, maga a föld stb. által összetartoznak; a második, hogy egymástól függetlenek és csak a csere tartja össze őket. Az első esetben a csere főként az emberek és a természet közötti csere, olyan csere, amelyben az egyiknek munkáját a másiknak termékeire cserélik; a második esetben túlnyomóan emberek egymás közötti cseréje. Az első esetben elegendő az átlagos emberi értelem, testi és szellemi tevékenység még nem is válik szét; a második esetben a szellemi és testi munka megosztásának gyakorlatilag végbe kellett már mennie. Az első esetben a tulajdonosnak a nem-tulajdonosok feletti uralma személyi viszonyokon, egyfajta közösségen nyugodhatik; a második esetben dologi alakot kellett öltenie valami harmadikban, a pénzben. Az első esetben létezik ugyan a kisipar, de

* [szatócs]

** [Egy dítázott rész követhetik, amely csekély eltéréssel és tömörítéssel visszatér a „Szent Max” szövegében (v. ö. 163₂₈–164₂₀).]

*** [Négy kéziratoldal hiányzik. A hiányzó részben valószínűleg tíz szakasz kezdődött.

a természetadta termelési szerszám használata alá besorolva, és ezért a munka nincs elosztva különböző egyénekre; a második esetben az ipar csak a munka megosztásában és általa áll fenn.

Eddig a termelési szerszámokból indultunk ki, és már itt megmutatkozott, hogy az ipar bizonyos fejlődési fokain szükséges a magántulajdon. Az *industrie extractive*-ban* a magántulajdon még teljesen egybeesik a munkával; a kisiparban és minden eddigi mezőgazdaságban a tulajdon a meglévő termelési szerszámok szükségzerű következménye; a nagyiparban a termelési szerszám és a magántulajdon közötti ellentmondás csak a nagyiparnak a terméke, s létrehozásához a nagyiparnak már nagyon fejlettnak kell lennie. Tehát a magántulajdon megszüntetése is csak a nagyiparral lehetséges.

Az anyagi és szellemi munka legnagyobb megosztása a város és falu különválása. A város és falu közötti ellentét a barbárságból a civilizációba, a törzsi rendszerből az államba, a helyi keretektől a nemzetbe való átmenettel kezdődik és végigvonul a civilizáció egész történetén mind a mai napig (az *Anti-Corn-Law-League*²⁰). — A várossal együtt adva van a közgazgatásnak, a rendőrségnek, az adóknak stb., egyszóval a községi rendszernek és ezzel egyáltalában a politikának a szükségessége. Itt mutatkozott meg először a népességnek két nagy osztályra való megosztása, amely közvetlenül a munka megosztásán és a termelési szerszámokon nyugszik. A város már a népesség, a termelési szerszámok, a tőke, az élvezetek, a szükségletek koncentrációjának ténye, a falu viszont éppen az ellentett tény, az elszigetelődést és egyedülállóságot szemlélteti. A város és falu közötti ellentét csak a magántulajdonon belül létezhetik. Ez az ellentét a legkirívóbb kifejezése annak, hogy az egyén be van sorolva a munka megosztása, egy meghatározott, reá kényszerített tevékenység alá, s ez a besoroltság az egyik embert korlátolt városi állattá, a másikat korlátolt falusi állattá teszi és naponta újra szüli érdekeik ellentétét. Itt megint a munka a földolog, az egyének fölötti hatalom, és ameddig ez a hatalom létezik, addig léteznie kell a magántulajdonnak is. A város és falu ellentétének megszüntetése a község egyik első feltétele, olyan feltétel, amely megint egész sereg anyagi előfeltételtől függ, és amelyet a pusztá akarát nem tölthet be, mint azt mindenki első pillantásra látja. (Ezeket a feltételeket még ki kell fejteni.) A város és a falu különválását úgy is fel lehet fogni, mint a tőke és a földtulajdon külön-

válását, mint a tőke földtulajdontól független létezésének és fejlődésének kezdetét, olyan tulajdonnak a kezdetét, amelynek csakis a munkában és a cserében van a bázisa.

Azokban a városokban, amelyek nem a korábbi történelemből kerültek át készen a középkorba, hanem újonnan alakultak szabaddá lett jobbágyokból, mindegyik embernek a maga különös munkája volt egyetlen tulajdona a csekély, szinte csak a legszükségesebb kézműves-szerszámokban álló tőkén kívül, amelyet magával hozott. A folyvást a városba érkező szökött jobbágyok konkurrenciája, a falu folytonos háborúja a városok ellen és ennél fogva egy szervezett városi haderő szükségessége, az a kötelek, amelyet egy meghatározott munka közös tulajdona jelentett, áruik eladására szolgáló közös épületek szükségessége olyan korban, amelyben a kézművesek egyúttal *commerçant*-ok* is, a hivatlanoknak ezzel járó kirekesztése ezekből az épületekből, az egyes kézművességek egymás közti érdekellentéte, a fáradsággal kitanult munka védelmének szükségessége és az egész ország feudális szervezete voltak az okai annak, hogy mindegyik kézművesség munkásai céhekben egyesültek. Nem feladatunk itt bővebben kitérni a céhrendszernek arra a sokrendbeli módosulására, amelyek későbbi történelmi fejlemények révén lépnek fel. A jobbágyok menekülése a városokba az egész középkoron át szakadatlanul folyt. Ezek a jobbágyok, akiket falun uraik üldöztek, egyenként jöttek a városokba, ahol készentaláltak egy szervezett községet, amelylyel szemben erőtlenekek voltak, és így alá kellett vetniök magukat annak a helyzetüknek, amelyet a munkájuk iránti szükséglet és szervezett városi konkurrensaik érdeke számukra kijelölt. Ezek az egyenként érkező munkások sohasem tehettek szert hatalomra, mivel, ha munkájuk céhszerű volt, amelyet ki kellett tanulni, a céhmesterek a maguk hatalma alá hajtották és a maguk érdeke szerint szervezték meg őket, vagy pedig, ha munkájukat nem kellett kitanulni, tehát az nem céhszerű, hanem napszámosmunka volt, akkor sohasem jutottak el szervezkedésig, hanem szervezetlen plebs maradtak. A plebs az teremtette meg, hogy a városokban szükség volt napszámosmunkára. — Ezek a városok igazi „egyesületek” voltak, amelyeket az a közvetlen szükséglet, az a gond hívott életre, hogy a tulajdont megvédjék és az egyes tagok termelési eszközeit és védelmi eszközeit gyarapítsák. E városok plebsé, azáltal, hogy egymástól idegen, egyenként érkező egyénekből állt, akik egy szervezett, katonailag felszerelt, őket féltékenyen szemlélő hatalommal szervezetlenül álltak szemben, minden hatalomtól meg volt fosztva. A mesterlegényeket és inasokat minden kézművességben úgy

* [a kitermelő iparban, iparüzésben]

* [kereskedők]

szervezték, ahogy az a mesterek érdekének legjobban megfelelt;* a patriarchális viszony, amelyben mesterükkel állottak, ezeknek kettős hatalmat adott; egyrészt mert közvetlenül befolyásuk volt a legények egész életére, másrészt pedig, mert ez a viszony az ugyanannál a mesternél dolgozó legények számára valóságos kötelék volt, amely őket a többi mesterek legényeivel szemben összetartotta és tőlük elválasztotta; és végül a legényeket a fennálló rendhez kötötte már az az érdekük is, hogy maguk is mesterekké legyenek. Míg tehát a plebs legalább az egész városi rend elleni zendülésekig vitte, amelyek azonban erőtlensége folytán teljesen hatástalanok maradtak, a legények csak olyan, egyes céheken belüli kis ellenszegülésekig jutottak el, amilyenek magának a céhrendszernek létezéséhez hozzátartoznak. A középkor nagy felkelései mind a faluból indultak ki, de a parasztok szétforgácsolt-sága és ebből következő kezdetlegessége miatt ugyancsak teljesen eredménytelenek maradtak.

A tőke ezekben a városokban még természetadta** tőke volt, a lakásból, a kézműves-szerszámokból és a természetadta, örökletes vevőkörből állott, s a fejletlen érintkezés és hiányos forgalom miatt nem lévén realizálható, apáról fiúra kellett öröklődnie. Ez a tőke nem volt pénzben felbecsülhető, mint a modern tőke, amelynél közömbös, hogy ilyen vagy olyan dologban fekszik, hanem közvetlenül a birtokos meghatározott munkájával összefüggő, attól el sem választható és ennyiben *rendi* tőke volt.

A városokban a munka megosztása az egyes céhek között még [egész természetadta] volt és magukban a céheken az egyes munkások között egyáltalán nem történt meg. Mindegyik munkásnak munkák egész körében kellett jártosnak lennie, mindent meg kellett tudnia csinálni, amit szerszámaival meg lehetett csinálni; a korlátozott érintkezés és az egyes városok csekély összeköttetése egymással, a népesség hiánya és a szükségletek korlátozottsága nem nyújtottak módot a munka további megosztására, és ezért mindenkinek, aki mester akart lenni, egész kézművességében jártosnak kellett lennie. Innen ered, hogy a középkori kézművest még érdekli a maga speciális munkája és az, hogy abban ügyességre tegyen szert, és ez az érdeklődés bizonyos korlátolt művészi érzékké fokozódhatott. De ugyancsak

* [Áthúzva:] ők egymás közt megint szét voltak forgácsolva, mivel egy és ugyanazon kézművességen belül a különböző mesterek legényei megint szembenálltak egymással;

** [Áthúzva:] sajátosan *rendi*

ezért minden középkori kézműves egészen fel is oldódott a maga munkájában, meghitt szolgasági viszonyba került vele és sokkal inkább be volt alá sorolva, mint a modern munkás, akinek számára közömbös a munkája.

A munka megosztásának következő kiterjeszkedése a termelés és a forgalom [Verkehr] különválása, a kereskedők különös osztályának kialakulása volt; s ez a különválás a történelmi múltú városokban (egyebek között a zsidókkal) átöröklődött, az újonnan képződöttékben pedig nagyon hamar bekövetkezett. Ezzel adva volt a legközelebbi környéken túlmenő kereskedelmi összeköttetés lehetősége, olyan lehetőség, amelynek valóra váltása a fennálló közlekedési eszközöktől, a falusi közbiztonságnak a politikai viszonyok által megszabott állapotától (az egész középkorban a kereskedők, mint ismeretes, fegyveres karavánokban vándoroltak) és a forgalom számára hozzáférhető területnek a mindenkori kulturális fok által megszabott kezdetlegesebb vagy fejlettebb szükségleteitől függött. — Azáltal, hogy egy különös osztályban konstituálódott a forgalom, s a kereskedelmet a kereskedők a város legközelebbi környezetén túl kiterjesztették, azonnal kölcsönhatás állott be a termelés és a forgalom között. A városok kapcsolatba lépnek egymással, új szerszámokat hoznak egyik városból a másikba, és a termelés és forgalom közti megosztás csakhamar a termelés új megosztását idézi elő az egyes városok között, s csakhamar mind-egyikük valamely túlsúlyban levő iparágat aknáz ki. A kezdeti idők helyekközöttsége kezd lassanként feloldódni.

Csupán az érintkezés kiterjedésétől függ, hogy az egyik helyen nyert termelőerők, nevezetesen találmányok, elvesznek-e a későbbi fejlődés számára vagy sem. Ameddig még nem létezik olyan érintkezés, amely túlmenne a közvetlen szomszédságon, minden találmányt minden helyen külön kell felfedezni, és pusztá véletlenek, mint például barbár népek betörései, s még a közönséges háborúk is, oda juttathatnak egy fejlett termelőerővel és szükségletekkel bíró országot, hogy megint előlről kell kezdenie. A történelem kezdetén minden találmányt naponként újra és minden helyen függetlenül kellett felfedezni. Hogy kialakult termelőerők még viszonylag igen kiterjedt kereskedelem esetén is milyen kevésbé vannak biztosítva a teljes letűnés-től, bizonyítják a föníciaiak*, akiknek találmányai e nemzetnek a kereskedelemből való kiszorítása, Nagy Sándor hódítása és az abból eredő hanyatlás folytán legnagyobbbrészt hosszú időre veszendőbe mentek. Ugyanígy a

* [Szélfegyzet:] és az üvegtézítés a középkorban

középkorban pl. az üvegfestészet. Csak amikor az érintkezés világerintkezésévé vált és a nagyipar a bázisa, amikor valamennyi nemzet bekapcsolódik a konkurrenciaharcba, csak akkor van biztosítva a nyert termelőerők fennmaradása.

A munka különböző városok közötti megosztásának a legközelebbi következménye a manufaktúráknak, a céhrendszerből kinőtt termelési ágaknak keletkezése volt. A manufaktúrák első felvirágzásának — Olaszországban és később Flandriában — történelmi előfeltétele a külföldi nemzetekkel való érintkezés volt. Más országokban — például Angliában és Franciaországban — a manufaktúrák eleinte a belföldi piacra korlátozódtak. Az említett előfeltételeken kívül a manufaktúrák további előfeltétele a népesség már előrehaladott koncentrációja — jelesen a falun — és a tőke koncentrációja, amely részben a céhtörvények ellenére a céhekben, részben a kereskedőknél egyesek kezében kezdett összegyűlni.

Az a munka, amely már eleve egy gépet, akár még a legkezdetlegesebb alakban is, előfeltételezett, csakhamar a legfejldőképesebbnek mutatkozott. A szövés, amelyet addig falun a parasztok mellékesen űztek, hogy szükséges ruházatukat megszerezzék, volt az első munka, amely az érintkezés kiterjedése által ösztönzésre és további kiképződésre tett szert. A szövés volt az első és maradt a legfőbb manufaktúra. A népesség növekedésével növekvő kereslet a ruházati anyagok iránt, a természetadta tőkének a meggyorsult körforgás révén meginduló felhalmozódása és mobilizálódása, az ezáltal előidézett és az érintkezés fokozatos kiterjedése által egyáltalában előmozdított luxus-szükséglet a szövésnek mennyiségileg és minőségileg olyan ösztönzést adott, amely kiszakította az addigi termelési formából. A saját használatra szövő parasztok mellett, akik továbbra is megmaradtak és ma is megvannak, a takácsok új osztálya alakult ki a városokban, s ezeknek a szövetei az egész hazai piac és többnyire külső piacok számára is készültek. — A szövés, ez a legtöbb esetben kevés ügyességet kívánó és csakhamar végtelen sok ágra széteső munka egész mibenléténél fogva ellene szegült a céh béklyóinak. A szövést épp ezért többnyire faluhelyen és céhszervezet nélküli mezővárosokban folytatták, amelyek lassanként városokká, mégpedig csakhamar minden országban a legvirágzóbb városokká váltak. — A céhmentes manufaktúrával nyomban megváltoztak a tulajdonviszonyok is. A természetadta-rendi tőkén túlmenő első előrehaladás a kereskedők jelentkezésével volt adva, akiknek tőkéje eleve mobil volt, tőke volt modern értelemben véve, amennyire ilyenről az akkori viszonyok között szó lehet. A második előrehaladás a manufaktúrával következett be, amely ismét mobilizált egy tömeg természetadta tőkét és egyáltalában szaporította a mobil tőke tömegét a ter-

mészetadta tőkével szemben. — A manufaktúra egyúttal a parasztok menedékévé vált az őket kirekesztő vagy rosszul fizető céhekkel szemben, mint ahogy korábban a céh-városok voltak a parasztok menedékei [az elnyomó vidéki nemességgel] szemben.

A manufaktúrák kezdetével egybeesett a csavargás egy időszaka, amelyet az váltott ki, hogy megszűntek a feudális kíséreték, szélnék eresztették azokat az összeverődött hadseregeket, amelyek a királyokat szolgálták a hűbéresek ellen, tökéletesedett a földművelés és legelőkké változtattak nagy szántóföld-sávokat. Már ebből is kitűnik, hogy ez a csavargás milyen szorosan összefügg a hűbériség felbomlásával. Már a XIII. században akadnak egyes ilyenféle korszakok, de általánosan és tartósan ez a csavargás csak a XV. század végén és a XVI. század elején tűnik fel. Ezeket a csavargókat, akik oly nagy számban voltak, hogy többek között VIII. Henrik angol király 72 000-et akasztatott fel közülük, csak a legnagyobb nehézségekkel, a legszörnyűbb ínség révén és csupán hosszas ellenszegülés után lehetett rávenni arra, hogy dolgozzanak. A manufaktúrák gyors felvirágzása, kivált Angliában, fokozatosan felszívta őket.

A manufaktúrával a különböző nemzetek konkurrenciaviszonyba, a kereskedelmi harcba léptek, amelyet háborúkkal, védővámokkal és tilalmakkal vívtak meg, míg régebben a nemzetek, ha összeköttetésben álltak, békés cserét folytattak egymással. Mostantól kezdve a kereskedelem politikai jelentőségűvé lett.

A manufaktúrával egyszersmind adva volt a munkásnak a munkáltatóhoz való változott viszonya. A céhekben továbblétezett a legények és a mesterek közötti patriarchális viszony; a manufaktúrában ennek helyébe a munkás és a tőkés közötti pénzviszony lépett; ennek a viszonyoknak falun és kisvárosokban megmaradt a patriarchális máza, de a nagyobb, tulajdonképpeni manufaktúra-városokban már korán elveszítette szinte minden patriarchális színezetét.

A manufaktúra és egyáltalában a termelés mozgása roppant lendületre tett szert az érintkezésnek azzal a kiterjedésével, amely Amerika és a kelet-indiai tengeri út felfedezésével következett be. Az* új, onnan behozott termékek, nevezetesen az arany- és ezüsttömegek — amelyek belekerültek a forgalomba, teljesen megváltoztatták az osztályok egymáshoz való helyzetét s erős csapást mértek a feudális földtulajdonra és a munkásokra —, továbbá a kalandorexpedíciók, a gyarmatosítás és mindenekelőtt a piacoknak most

* [Áthúzza:] új piacok

lehetessé vált és napról napra mind jobban bekövetkező kiterjedése világpiaccá a történelmi fejlődés új szakaszát idézték elő, amelyre itt általánosságban nem kell bővebben kitérnünk. Az újonnan felfedezett országok gyarmatosítása által a nemzetek egymás elleni kereskedelmi harca új tápot nyert és ennek megfelelően kiterjedtebbé és elkeseredettebbé vált.

A kereskedelem és a manufaktúra kiterjedése meggyorsította a mobil tőke felhalmozását, míg a céhekben, amelyeket semmi sem ösztönzött a bővített termelésre, a természetadta tőke stabil maradt vagy még apadt is. A kereskedelem és a manufaktúra megteremtette a nagyburzsoáziát, a céhekben a kispolgárság koncentrálódott, amely immár nem uralkodott a városokban, mint azelőtt, hanem meg kellett hajolnia a nagy kereskedők és a manufaktúratulajdonosok uralma előtt.* Innen ered a céhek hanyatlása, mihelyt kapcsolatba kerültek a manufaktúrával.

A nemzetek egymás közötti érintkezésbeli viszonya abban a korszakban, amelyről szólunk, két különböző alakot öltött. Eleinte az arany és ezüst csekély forgalomban levő mennyisége megszabta e fémek kivitelének tilalmát; és a növekvő városi népesség foglalkoztatásának szükségessége folytán szükségessé vált, többnyire külföldről importált ipar nem nélkülözhetette a kiváltságokat, amelyeket természetesen nemcsak a belföldi, hanem főként a külső konkurrenca ellen kaphatott. A helyi céhkiváltság ezekkel az eredeti tilalmakkal az egész nemzetre kiterjeszkedett. A vámok azokból az adókból keletkeztek, amelyeket a hűbérurak a területükön átvonuló kereskedőkre a kifosztás megváltásaként kiróttak; ezeket az adókat később a városok szintén kivetették, és a modern államok kialakulásával ezek lettek a kincstár legkézsőbb eszköze a pénzszerzésre. — Az amerikai arany és ezüst megjelenése az európai piacokon, az ipar fokozatos fejlődése, a kereskedelem gyors fellendülése és a nem-céhes burzsoáziának, valamint a pénznek ezáltal előidéztet felvirágzása ezeknek a rendszabályoknak más jelentőséget adott. Az állam, amely napról napra kevésbé nélkülözhetette a pénzt, most az arany és ezüst kivitelének tilalmát kincstári szempontokból tartotta fenn; a burzsoák, akiknek számára ezek az újonnan piacra dobott pénztömegek az összevásárlás fő tárgyai voltak, ezzel teljesen meg voltak elégedve; az addigi kiváltságok bevételi forrássá váltak a kormány számára, s az pénzért árusította őket. A vámtörvényhozásban kialakultak a kiviteli vámok, amelyek az ipar útjába csak akadályt [gördítettek] és tisztán kincstári célt szolgáltak.

* [Széjjegyzet:] Kispolgárok — Középrend — Nagyburzsoázia

A második időszak a XVII. század közepével kezdődött és csaknem a XVIII.-nak a végéig tartott. A kereskedelem és a hajózás gyorsabban terjeszkedett, mint a manufaktúra, amely másodlagos szerepet játszott;* a gyarmatok kezdtek erős fogyasztókká válni, az egyes nemzetek hosszú harcokban megosztották a megnyíló világpiacot. Ez az időszak a hajózási törvényekkel²¹ és gyarmati monopóliumokkal kezdődik. A nemzetek egymás közötti konkurrenciáját vámilletékek, tilalmak, szerződések útján lehetőleg kizárták; és a konkurrenciaharcot végső soron háborúk (különösen tengeri háborúk) útján vívták meg és döntötték el. A tengeren leghatalmasabb nemzet, az angol, biztosította túlsúlyát a kereskedelemben és a manufaktúrában. Már itt megvan az egy országra való koncentráció. — A manufaktúrákat állandóan védték, a hazai piacon védővámokkal, a gyarmati piacon monopóliumokkal és a külföldin a lehetőség szerint különbözőzeti vámokkal. A magában az országban előállított anyag feldolgozását előmozdították (gyapjú és len Angliában, selyem Franciaországban), a belföldön termelt nyersanyag kivitelét megtiltották (gyapjú Angliában), a behozott anyag feldolgozását pedig elhanyagolták vagy elnyomták (gyapot Angliában). A tengeri kereskedelemben és a gyarmati hatalomban túlnyomó erejű nemzet biztosította magának természetesen a manufaktúra legnagyobb mennyiségi és minőségi kiterjesztését is. A manufaktúra a védelmet egyáltalában nem nélkülözhetette, mint-hogy a legcsekélyebb változás által, amely más országokban végbemegy, elveszítheti piacát és tönkremehet; könnyű egy országban némiképpen kedvező feltételek mellett bevezetni, és éppen ezért könnyű el is pusztítani. Ugyanakkor annak a módnak következtében, ahogyan — kivált a XVIII. században falun — üzték, annyira összenőtt egyének nagy tömegének életviszonyaival, hogy egy ország sem merheti a manufaktúra létezését a szabad konkurrenca megengedésével kockáztatni. Ezért a manufaktúra, ha eljut a kivitelig, teljesen a kereskedelem kiterjedtségétől vagy korlátozottságától függ és [arra] viszony[lag] nagyon csekély a visszahatása. Innen származik másodlagos [jelentősége] és innen a kereskedők nagy befolyása a XVIII. században. [A keres]kedők és különösen a hajótulajdonosok követeltek mindenki másnál inkább állami védelmet és monopóliumokat; a manufaktúratulajdonosok ugyan szintén kértek és kaptak védelmet, de politikai jelentőség dolgában mindig a kereskedők mögött maradtak. A kereskedővárosok, sajátlag a tengeri kikötővárosok, némiképpen civilizálódtak és nagypolgáriak lettek, a gyárvárosokban viszont megmaradt a legnagyobb kispolgá-

* [Áthúzza:] a megnyíló világpiacot összevásárolták az egyes nemzetek, amelyek viszálykodtak annak kiaknázásáért.

riasság. V. ö. Aikin²² stb. A XVIII. század a kereskedelem százada volt. Pinto ezt nyomatékosan meg is mondja:²³ „Le commerce fait la marotte du siècle”*, és „depuis quelque temps il n'est plus question que de commerce, de navigation et de marine”**.

A tőke mozgása, bár jelentősen meggyorsult, mégis viszonylag még mindig lassú maradt. A világgpiac szétforgácsolódása egyes részekre, amelyek mindegyikét egy különös nemzet aknáztta ki, a nemzetek egymás közötti konkurenciájának kizárása, magának a termelésnek gyámoltalansága, és az első fokaiából épphogy kifejlődő pénzgazdálkodás nagyon akadályozta a forgalmat. Ennek következménye egy piszkos, kicsinyes szatócsszellem lett, ez tapadt még minden kereskedőhöz és a kereskedeleműzés egész módjához. A manufaktúratulajdonosokhoz és kivált a kézművesekhez képest ezek mindenestre nagypolgárok, burzsoák voltak, a következő időszak kereskedőihez és gyárosaihoz képest kispolgárok maradtak. V. ö. A. Smith.²⁴

Jellemzi még ezt az időszakot az arany- és ezüstkiviteli tilalmak megszűnte, a pénzkereskedelemnek, a bankoknak, az államadósságoknak, a papírpénznek, a részvény- és értékpapírspekulációnak, a minden cikkben folytatott tőzsdüzérkedésnek létrejötte és egyáltalában a pénzgazdálkodás kialakulása. A tőke ismét egy nagy részét elveszítette a még hozzá tapadó természetadta jellegnek.

A kereskedelemnek és a manufaktúrának a XVII. században feltartóztatatlanul fejlődő koncentrációja egy országra, Angliára, ennek az országnak lassanként egy viszonylagos világgpiacot teremtett és ezzel olyan keresletet ez ország manufaktúrátermékei iránt, amelyet az addigi ipari termelőerők nem tudtak már kielégíteni. Ez a termelőerők feje fölé növvő kereslet volt az a hajtóerő, amely előidézte a magántulajdonnak a középkor óta harmadik időszakát azáltal, hogy létrehozta a nagyipart — elemi erők ipari célokra való alkalmazását, a gépi berendezést és a munka legkiterjedtebb megosztását. Ennek az új szakasznak a többi feltétele — a konkurrencia szabadsága a nemzetben belül, az elméleti mechanika kialakulása (a Newton által beteljesített mechanika egyáltalában a XVIII. századi Franciaországban és Angliában a legnépszerűbb tudomány volt) stb. — Angliában már létezett. (A nemzetben belüli szabad konkurenciát mindenütt forradalom-

mal kellett kivívni — 1640 és 1688 Angliában, 1789 Franciaországban.) A konkurrencia hamarosan minden országot, amely történelmi szerepét meg akarta tartani, arra kényszerítette, hogy a manufaktúráit újabb vámrendszabályokkal védje (a régi vámok a nagyipar ellen már nem használtak), és hogy hamarosan meghonosítsa vámok védelme alatt a nagyipart. A nagyipar e védelmi eszközök ellenére egyetemessé tette a konkurenciát (ez a gyakorlati kereskedelmi szabadság, a védővám csak csillapítószer, védőgát a kereskedelmi szabadságon belül), kiépítette a közlekedési eszközöket és a modern világgpiacot, alávettette magának a kereskedelmet, minden tőkét ipari tőkévé változtatott át és ezzel létrehozta a tőkék gyors forgását (a pénzgazdálkodás kialakulását) és centralizációjukat. Az egyetemes konkurrencia által minden egyént energiája legvégső megfeszítésére kényszerített. Amennyire lehetett, megsemmisítette az ideológiát, vallást, erkölcsöt stb., és ahol ezt nem tudta, ott kézzelfogható hazugsággá tette. A nagyipar teremtette csak meg a világtörténelmet, annyiban, hogy minden civilizált nemzetet és benné minden egyént szükségleteinek kielégítésében az egész világtól függővé tett és megsemmisítette az egyes nemzetek addigi természetadta kirekesztőlegességét. A természettudományt besorolta a tőke alá és a munka megosztását megfosztotta természetadta jellegének utolsó látszatától. Egyáltalában megsemmisítette a természetadta jellegét, amennyire ez a munkán belül lehetséges, és minden természetadta viszonyt pénzviszonnyá oldott fel. A természetadta városok helyébe megteremtette a máról holnapra felépült modern, nagy iparvárosokat. Ahova behatolt, tönkretette a kézművességet és egyáltalában az ipar minden korábbi fokát. Betetőzte [a] kereskedőváros győzelmét a falu felett. [Első előfeltétele] az automatikus rendszer. [Fejlődése] egész sereg olyan ter[melő]rőt [ho]zott létre, amelyek számára a magán[tulajdon] éppannyira béklyóvá vált, mint a manufaktúra számára a céh, és mint a kialakuló kézművesség számára a kis, falusi üzem. Ezek a termelőerők a magántulajdon alatt csak egyoldalúan fejlődnek, a többség számára romboló erőkké válnak, és egy sereg ilyen erőt magántulajdonban egyáltalán nem is lehet alkalmazni. A nagyipar általán mindenütt ugyanazokat a viszonyokat hozta létre a társadalom osztályai között és ezáltal megsemmisítette az egyes nemzetiségek különösségét. És végül, míg minden nemzet burzsoáziájának még maradnak külön nemzeti érdekei, a nagyipar teremtett egy olyan osztályt, amelynek minden nemzetben ugyanaz az érdeke, és amelynél a nemzeti jelleg már megsemmisült, olyan osztályt, amely valóban lerázta az egész régi világot és ugyanakkor szembenáll vele. A nagyipar a munkás számára elviselhetetlenné teszi nemcsak a tőkéshez való viszonyát, hanem magát a munkát is.

* [„A kereskedelem a század vesszőparipája”]

** [„egy idő óta másról se beszélnek, mint kereskedelemről, hajózásról és hajóhadról”]

Magától értetődik, hogy a nagyipar egy országnak nem minden helyén jut el a kialakulás egyazon magaslatára. Ez azonban nem tartóztatja fel a proletariátus osztálymozgalmát, minthogy a nagyipar létrehozta proletárok e mozgalom élére állanak és az egész tömeget magukkal ragadják, és mint-hogy a nagyiparból kirekesztett munkásokat ez a nagyipar még rosszabb élet-helyzetbe hozza, mint magukat a nagyipari munkásokat. Ugyanígy hatnak azok az országok, amelyekben nagyipar fejlődött ki, a plus ou moins* nem-ipari országokra, amennyiben a világerintkezés által ezek is belesodródtek az egyetemes konkurrenciaharcba.

E különböző formák egyszersmind a munka szervezetének és ezzel a tulajdonnak is megannyi formái. Minden időszakban végbement a létező termelőerők egyesülése annyira, amennyire a szükségletek által ez szükségessé vált.

Ennek a termelőerők és az érintkezési forma közötti ellentmondásnak, amely, mint láttuk, az eddigi történelemben már több ízben előfordult, anélkül azonban, hogy annak alapzatát veszélyeztette volna, mindannyiszor forradalomban kellett kiobbannia, amelynek során egyszersmind különböző mellékalakokat öltött, mint összeütközések totalitása, mint különböző osztályok összeütközései, mint a tudat ellentmondása, gondolatok harca stb., politikai harc stb. Korlátolt szemszögből nézve most ki lehet ragadni az egyik ilyen mellékalakot és e forradalmak bázisának lehet tekinteni, ami annál könnyebb, mert azok az egyének, akiktől a forradalmak kiindultak, műveltségi fokuknak és a történelmi fejlődés fokozatának megfelelően maguk is illúziókat tápláltak saját tevékenységük felől.

A történelem minden összeütközésének eredete tehát a mi felfogásunk szerint a termelőerők és az érintkezési forma közötti ellentmondásban van. Egyébként ahhoz, hogy ez az ellentmondás egy országban összeütközésekhez vezessen, nem szükséges, hogy magában ebben az országban éleződjék ki. Az iparilag fejlettebb országokkal folyó konkurrencia, melyet a kibővült nemzetközi érintkezés idéz elő, elegendő ahhoz, hogy kevésbé fejlett iparú országokban is hasonló ellentmondást hozzon létre (például Németországban a lappangó proletariátus, amelyet az angol ipar konkurrenciája hozott felszínre).

A konkurrencia elszigeteli egymással szemben az egyéneket — nem csupán a burzsoákat, de még inkább a proletárokat —, noha együvé hozza őket. Ezért hosszú időbe telik, amíg ezek az egyének egyesülhetnek, nem beszélve

* [többé-kevésbé]

arról, hogy ehhez az egyesüléshez — ha az nem csupán helyi jellegű — a szükséges eszközöket, a nagy iparvárosokat és az olcsó és gyors közlekedést a nagyiparnak előbb ki kell építenie, s ezért minden szervezett hatalmat, amely ezekkel az elszigetelt és az elszigeteltséget napról napra újratermelő viszonyok között élő egyénekkal szembenáll, csak hosszú harcok után lehet legyőzni. Ennek ellenkezőjét kívánni annyit jelentene, mint azt kívánni, hogy ebben a meghatározott történelmi korszakban ne létezzék a konkurrencia, vagy hogy az egyének azokat a viszonyokat, amelyek fölött elszigeteltségükben nincs ellenőrzésük, verjék ki a fejükből.

Házépítés. A vadaknál magától értetődő, hogy mindegyik családnak saját barlangja vagy kunyhója van, ahogy a nomádoknál mindegyik családnak külön sátra. Ezt a különálló háztartást a magántulajdon további fejlődése csak még szükségesebbé teszi. A földművelő népeknél a közös háztartás ugyanúgy lehetetlen, mint a közös talajművelés. Nagy haladás volt a városok építése. De minden eddigi időszakban a különálló gazdálkodás megszüntetése — amely nem választható el a magántulajdon megszüntetésétől — már csak azért is lehetetlen volt, mert nem voltak meg ehhez az anyagi feltételek. A közös háztartás berendezése előfeltételezi a gépeknek, a természeti erők és sok más termelőerő — például a vízvezetékek, a gázvilágítás, a gőzfűtés stb. — felhasználásának fejlődését, a város és falu [közötti különbség] megszüntetését. E feltételek nélkül a közös gazdálkodás nem lenne maga is új termelőerő, nélkülözne minden anyagi bázist, pusztán elméleti alapon nyugodnék, azaz merő hóbort lenne és csak a kolostori gazdálkodás fokára jutna el. — Azt, hogy mire volt lehetőség, mutatja a városokká tömörülés és közös házak építése egyes meghatározott célokra (börtönök, kaszárnyák stb.). Hogy a különálló gazdálkodás megszüntetése nem választható külön a család megszüntetésétől, az magától értetődik.

{Az a Szent Maxnál gyakran előforduló tétel, hogy mindenki az állam által vált mindazzá, ami, alapjában ugyanaz a tétel, mint az, hogy a burzsoá csak egy példánya a burzsoánemnek; olyan tétel ez, amely előfeltételezi, hogy a burzsoák *osztálya* már az őt konstituáló egyének előtt létezett.}*

A középkorban a polgárok minden városban kénytelenek voltak egyesülni a falusi nemesség ellen, hogy a bőrüket védjék; a kereskedelem kiterjeszkedése, a közlekedés kiépülése** az egyes városokat elvezette oda, hogy meg-

* [Széjjegyzet:] Az osztály *előre-létezése* a filozófusoknál

** [Áthúzza:] elvezetett több város egyesüléséhez, amelynek alapja a feudális nemességgel szembeni érdekeik egyenlősége volt.

ismerjenek más városokat, amelyek ugyanazokat az érdekeket ugyanazzal az ellentéttel küzdve juttatták érvényre. Az egyes városok sok helyi polgárságából csak nagyon fokozatosan született meg a polgárosztály. Az egyes polgárok életfeltételei a fennálló viszonyokkal szembeni ellentét és a munkának ezáltal megszabott módja révén egyszersmind olyan feltételekké váltak, amelyek valamennyiük számára községek és minden egyestől függetlenek voltak. E feltételeket a polgárok teremtették meg, amennyiben kiszakították magukat a feudális kötelékből, és a polgárokat e feltételek teremtették meg, amennyiben a készentalált hűbériséggel szembeni ellentétük szabta meg őket. Az egyes városok közti összeköttetés bekövetkeztével ezek a közös feltételek osztályfeltételekké fejlődtek. Ugyanazok a feltételek, ugyanaz az ellentét, ugyanazok az érdekek nagyjában és egészében mindenütt ugyanolyan szokásokat is kellett hogy előidézzenek. Maga a burzsoázia csak lassanként fejlődik ki a feltételeivel együtt, a munka megosztásának megfelelően ismét különböző csoportokra hasad és végül minden készentalált birtokos osztályt felszív magába* (miközben a készentalált birtoktalan osztály többségét és az eddig birtokos osztályok egy részét új osztállyá, a proletariátussá fejleszti ki) abban a mértékben, ahogy minden készentalált tulajdon ipari vagy kereskedelmi tőkévé változik át. Az egyes egyének csak annyiban képeznek osztályt, amennyiben közös harcot kell folytatniuk egy másik osztály ellen; egyébként a konkurenciában ismét ellenségesen állnak szemben egymással. A másik oldalon az osztály viszont önállósul az egyénekkel szemben, úgyhogy ezek életfeltételeiket eleve-elrendeltem készentalálják, az osztály kijelöli élethelyzetüket és ezzel személyes fejlődésüket is, maga alá besorolja őket. Ez ugyanaz a jelenség, mint az egyes egyének besorolása a munka megosztása alá, és csak a magántulajdonnak és magának a munkának fel-emelve-megszüntetésével küszöbölhető ki. Hogy miképpen fejlődik az egyéneknek ez az osztály alá besoroltsága egyúttal mindenféle képzetek alá stb. stb. való besoroltsággá, azt már több ízben jeleztük.

Ha az egyéneknek ezt a fejlődését, mely a történelmileg egymásra következő rendek és osztályok közös létezési feltételeiben és az ezek által rájuk erőszakolt általános képzetekben megy végbe, *filozófiailag* tekintjük, akkor persze könnyen azt képzelhetjük, hogy ezekben az egyénekben az emberi nem vagy az ember fejlődött ki, vagy hogy ők fejlesztették ki az embert; olyan képzelődés ez, mellyel néhányszor derekasan arculcsapják a történel-

* [Széjjegyzet:] Először a közvetlenül az államhoz tartozó munkaágakat szíjva fel, később azután az összes többé-kevésbé ideológiai rendeket.

met. Ezeket a különböző rendeket és osztályokat azután az általános kifejezés specifikációiként, a nem alfajaiként, az ember fejlődési szakaszaiként foghatjuk fel.

Az egyéneknek ez a meghatározott osztályok alá besoroltsága csak akkor szüntethető meg, amikor már egy olyan osztály alakult ki, melynek az uralkodó osztállyal szemben többé nem egy különös osztályérdeket kell érvényre juttatnia.

Azt, hogy a személyi hatalmak (viszonyok) a munka megosztása révén dologi hatalmakká változtak át, nem lehet azáltal ismét megszüntetni, hogy az erről alkotott általános képzetet kiverjük a fejünkéből, hanem csak azáltal, hogy az egyének ezeket a dologi hatalmakat megint besorolják maguk alá és a munka megosztását megszüntetik.* Ez a közösség nélkül nem lehetséges. Csak a [másokkal való] közösségben [kapja meg mindegyik] egyén az eszközöket ahhoz, hogy hajlamait minden irányban kiművelje; csak a közösségben válik tehát lehetővé a személyes szabadság. A közösség eddigi pótlékaiiban, az államban stb. a személyes szabadság csakis az uralkodó osztály viszonyai között fejlődött egyének számára létezett és csak annyiban, amennyiben ennek az osztálynak az egyénei voltak. Az a látszólagos közösség, amellyé eddig az egyének egyesültek, mindig önállósította magát velük szemben és minthogy egy osztálynak egy másikkal szembeni egyesülése volt, a leigázott osztály számára nemcsak teljesen illuzórikus közösséget, hanem egyúttal új béklyót is jelentett. A valóságos közösségben az egyének társulásukban és társulásuk által egyúttal szabadságukat is elnyerik.

Az egyének mindig magukból indultak ki, de természetesen adott történelmi feltételeiken és viszonyaikon belül, nem pedig az ideológusok értelmében vett „tisztá” egyénből. De a történelmi fejlődés folyamán és éppen a társadalmi viszonyoknak a munka megosztásán belül elkerülhetetlen önállósulása következtében különbség ütkezik ki mindegyik egyén életében, amennyiben ez az élet egyrészt személyes, másrészt be van sorolva a munka valamelyik ága és az ahhoz tartozó feltételek alá. (Ez nem úgy értendő, mintha például a járadékos, a tőkés stb. nem volnának személyek többé, hanem úgy, hogy személyiségüket egészen határozott osztályviszonyok szabják és határozzák meg, s a különbség csak egy más osztállyal való ellentétben ütkezik ki, és saját maguk számára csak akkor, ha csődbe kerülnek.) A rendben (méginkább a törzsben) ez még el van fedve, például a nemes mindig

* [Széjjegyzet:] (Feuerbach: Lét és lény)

nemes marad, a roturier* mindig roturier, tekintet nélkül egyéb viszonyaira; ez egyéniségétől elválaszthatatlan minőség. A személyes egyének az osztályegyénnel szembeni különbsége, az életfeltételeknek az [egyén] számára való véletlensége csupán annak az osztálynak a fellépésével kezdőd[ik], amely maga is a burzsoázia terméke. [Az] egyének egymás közötti konkurenciája és harca hozza csak lé[tre és fe]jlesztí ki ezt a véletlenséget mint olyant. Ezért a burzsoá uralom alatt az egyének az elképzelésben szabadabbak, mint régebben, mert életfeltételeik véletlenek számukra; a valóságban természetesen kevésbé szabadok, mert inkább vannak besorolva dologi hatalom alá. A rendtől való különbség kivált a burzsoáziának a proletariátussal szemben való ellentétéből ütözködik ki. Midőn a városi polgárok rendje, a korporációk stb. a vidéki nemességgel szemben színre léptek, létezési feltételük, az ingó tulajdon és a kézművesmunka — amelyek lappangóan léteztek már a feudális kötelékből való kiválásuk előtt is — mint valami pozitív jelent meg, amelyet a feudális földtulajdonnal szemben érvényesítettek, s amely ezért először a maga módján megintcsak a feudális formát vette fel. Igaz, hogy az elszökő jobbágyok addigi jobbágyságukat személyiségükre nézve véletlen valaminek kezelték. Ezzel azonban csak ugyanazt tették, amit minden osztály tesz, amely béklyóitól megszabadítja magát, s azonfelül nem osztályként, hanem egyenként szabadították fel magukat. Továbbá nem léptek ki a rendiség keretéből, hanem csupán új rendet alkottak és addigi munkamódjukat az új helyzetben is megtartották és tovább kiképezték azáltal, hogy megszabadították az addigi, elért fejlődésüknek [többé] meg nem felelő béklyóktól. — A proletárok számára viszont saját életfeltételük, a munka és vele a mai társadalom valamennyi létezési feltétele véletlen valamivé vált; efölött az egyes proletároknak nincsen ellenőrzésük és efölött semmiféle *társadalmi* szervezet sem adhat nekik ellenőrzést, s az egyes proletár személyisége és reá erőszakolt életfeltétele — a munka — közötti ellentmondás az ő maga számára is kiütözködik, jelesül mert már ifjúságától kezdve feláldozzák, és mert nincs meg az esélye, hogy osztályán belül eljusson azokhoz a feltételekhez, amelyek a másik osztályba átviszik.

N. B. Ne feledkezzünk meg arról, hogy már az a szükségesség, hogy a jobbágyok létezessenek, és a nagybani gazdaság lehetetlensége, ami magával hozta a birtokrészeknek a jobbágyok közötti elosztását, a jobbágyok kötelezettségeit a hűbérúrral szemben hamarosan természetbeni szolgáltatások és robotteljesítések egy átlagára csökkentette; ez pedig lehetővé tette

* [közrendű]

a jobbágyoknak ingó tulajdon felhalmozását s ezzel megkönnyítette szökését urának birtokáról és reményt adott neki arra, hogy mint városi polgár boldogulni fog; egyben fokozatokat is létrehozott a jobbágyok között, úgy-hogy az elszökő jobbágyok már félig polgárok. Ugyancsak világos itt az is, hogy a valamely kézművességhez értő jobbágyparasztoknak volt a leginkább esélyük arra, hogy ingó tulajdont szerezzenek.

Míg tehát az elszökő jobbágyok csak már meglevő létezési feltételeiket akarták szabadon kifejleszteni és érvényre juttatni és ezért végső fokon csak a szabad munkáig jutottak el, addig a proletároknak, hogy személyileg érvényre jussanak, saját eddigi létezési feltételüket, a munkát — amely egyúttal az egész eddigi társadalom létezési feltétele — kell megszüntetniök. Ennélfogva szöges ellentétben is állanak azzal a formával, amelyben a társadalom egyénei eddig magukat összességükben kifejezték, az állammal, és meg kell dönteniök az államot, hogy személyiségüket érvényre juttathassák.

Az egész eddigi kifejtésből kitűnik, hogy* az a közösségi viszony, amelybe egy osztály egyénei beléptek, és amelyet a kívülállókkal szemben fennálló közösségi érdekeik szabtak meg, mindig olyan közösség volt, amelyhez ezek az egyének csak mint átlagegyének tartoztak, csak amennyire osztályuk létezési feltételeiben éltek, olyan viszony, amelyben nem mint egyéneknek, hanem mint osztálytagoknak volt részük. A forradalmi proletárok közösségében viszont, akik a maguk és valamennyi társadalomtag létezési feltételeit ellenőrzésük alá vonják, éppen megfordítva áll a dolog; ebben az egyének mint egyének vesznek részt. Éppen az egyéneknek ez az egyesülése (a most kifejlett termelőerőket természetesen előfeltételezve) helyezi az egyének ellenőrzése alá szabad fejlődésük és mozgásuk feltételeit, azokat a feltételeket, amelyek eddig a véletlenre voltak bízva és az egyes egyénekekkel szemben önállósultak éppen azáltal, hogy különváltak mint egyének, hogy szükségyszerű volt olyan egyesülésük, amely a munka megosztásával adódott és különválásuk folytán számukra idegen kötelékké vált. Az eddigi egyesülés csupán ezekre a feltételekre szóló (semmi esetre sem önkényes, mint ahogyan pl. a „Contrat social” leírja, hanem szükségyszerű) egyesülés volt (vesd össze pl. az észak-amerikai állam kialakulását és a dél-amerikai köztársaságokat), amely feltételeken belül azután az egyéneknek a véletlenség élvezete

* [Áthúzva:] az egyének, akik minden történelmi korszakban magukat felszabadították csak továbbfejlesztették már meglevő, számukra adott létezési feltételeiket

jutott. Ezt a jogot, hogy bizonyos feltételeken belül zavartalanul örülhetnek a véletlenségnek, nevezték eddig személyes szabadságnak. — Ezek a létezési feltételek természetesen csak a mindenkor termelőerők és érintkezési formák.

A kommunizmus abban különbözik minden eddigi mozgalomtól, hogy felforgatja valamennyi eddigi termelési és érintkezési viszony alapzatát és első ízben kezeli az összes természetadta előfeltételeket tudatosan az eddigi emberek teremtményeiként, lehántja róluk a természetadta jellegüket és aláveti őket az egyesült egyének hatalmának. Berendezése ezért lényegileg gazdasági, ez egyesülés feltételeinek anyagi előállítására; a meglévő feltételeket az egyesülés feltételeivé teszi. Éppen az a fennálló, amelyet a kommunizmus teremt, a valódi bázis ahhoz, hogy lehetetlenné tegyen minden az egyénektől függetlenül fennállót, amennyiben ez a fennálló mégis nem egyéb, mint maguk az egyének eddigi érintkezésének terméke. A kommunisták tehát az eddigi termelés és érintkezés által létrehozott feltételeket gyakorlatilag szervesen feltételekként kezelik, nem képzelik azonban, hogy az eddigi nemzedékek terve vagy rendeltetése az volt, hogy nekik anyagot szolgáltatassanak, és nem hiszik, hogy ezek a feltételek az őket teremtő egyének számára szervesen voltak.

A személyes egyén és a véletlen egyén közötti különbség nem fogalmi megkülönböztetés, hanem történelmi tény. E megkülönböztetésnek különböző korokban különböző az értelme, például a rend a XVIII. században az egyén számára véletlen valami, plus ou moins a család is az. Olyan megkülönböztetés ez, amelyet nem nekünk kell minden korra vonatkozóan megtennünk, hanem amelyet minden kor maga tesz meg az általa készentalált különböző elemek között, mégpedig nem a fogalom szerint, hanem az élet anyagi összefüggéseinek kényszerítésére. Az, ami a későbbi kor szemében a korábbival ellentétben — tehát a korábbi kor által ráhagyott elemek között is — véletlenné jelenik meg, egy olyan érintkezési forma, amely a termelőerők meghatározott fejlődésének felelt meg. A termelőerők viszonya az érintkezési formához nem más, mint az érintkezési forma viszonya az egyének* ténykedéséhez vagy tevékenységéhez. (Ennek a tevékenységnek az alapformája természetesen az anyagi, amelytől minden más szellemi, politikai, vallási stb. forma függ. Az anyagi élet különböző alakulása természetesen mindenkor a már kifejlett szükségletektől

* [Áthúzza:] öntevékenységéhez

függő, és mind e szükségletek létrehozása, mind kielégítésük maga is történelmi folyamat, amely nincs meg egyetlen birkánál vagy kutyánál sem (Stirner elképesztő főérve *adversus hominem**), noha mind a birkák, mind a kutyák mai alakjukban mindenesetre, bár malgré eux**, történelmi folyamat termékei.) Azok a feltételek, amelyek mellett az egyének addig érintkeznek egymással, amíg az ellentmondás még nem következett be, egyéniségükhöz tartozó feltételek, s nem külsőlegesen számukra, olyan feltételek, amelyek mellett ezek a meghatározott viszonyok között létező, meghatározott egyének anyagi életüket és azt, ami ezzel összefügg, kizárólag termelhetik — tehát öntevékenységük feltételei és ez az öntevékenység termeli őket.*** Az a meghatározott feltétel, amely mellett termelnek, addig, amíg az ellentmondás még nem következett be, megfelel tehát valóságos feltételezettségüknek, egyoldalú létezésüknek, amelynek egyoldalúsága csak az ellentmondás bekövetkeztével mutatkozik meg s ily módon a későbbiek számára létezik. Akkor ez a feltétel véletlen béklyónak látszik, és akkor annak tudatát, hogy béklyó, becsempeszik a korábbi korba is.

E különböző feltételek, amelyek először az öntevékenység feltételeiként, később annak béklyóiként jelennek meg, az egész történelmi fejlődésben érintkezési formák összefüggő sorát alkotják, amelynek összefüggése abban áll, hogy a korábbi, béklyóvá vált érintkezési forma helyébe új, a fejlettebb termelőerőknek és ezzel az egyének haladott öntevékenységi módjának megfelelő érintkezési formát állítanak, amely à son tour^o megint béklyóvá válik és akkor másik lép helyébe. Minthogy ezek a feltételek minden fokon megfelelnek a termelőerők egyidejű fejlődésének, történetük egyszermind a fejlődő és minden új nemzedék által átvett termelőerők története és ezzel magukban az egyénekben rejlő erők fejlődésének története.

Minthogy ez a fejlődés természetadta módon megy végbe, azaz nincs alárendelve szabadon egyesült egyének együttes tervének, ezért különböző helyekről, törzsekből, nemzetekből, munkaágakból stb. indul ki, amelyek mindegyike eleinte a többitől függetlenül fejlődik és csak fokozatosan lép összeköttetésbe a többivel. Továbbá csak nagyon lassan megy végbe; a különböző fokokat és érdekeket sohasem küzdi le teljesen, hanem

* [az ember ellen]

** [anélkül, hogy tehetnének róla]

*** [Széjjegyzet:] Magának az érintkezési formának a termelése

^o [a maga részéről]

csak alárendeli őket a győző érdekeknek, amely mellett még évszázadokig továbbtengődnek. Ebből következik, hogy még egy nemzetben belül is az egyéneknek — vagyoni viszonyaiktól eltekintve is — egészen különböző a fejlődésük, és hogy egy korábbi érdek, amelynek sajátos érintkezési formáját már kiszorította egy későbbi érdekhez tartozó forma, az egyénnel szemben önállósult látszólagos közösségben (állam, jog) még sokáig egy hagyományos hatalomnak birtokában marad, s ezt a hatalmat végső fokon csakis forradalom által lehet megtörni. Ezzel magyarázható az is, hogy egyes pontokat illetően, amelyek általánosabb összefoglalást engednek meg, miért tűnhetik a tudat olykor előrehaladottnak, mint az egyidejű empirikus viszonyok, úgyhogy egy későbbi korszak harcaiban támaszkodni lehet korábbi teoretikusokra mint tekintélyekre. — Ezzel szemben olyan országokban, amelyek, mint Észak-Amerika, egy már fejlett történelmi korszakban az elején kezdik pályájukat, a fejlődés igen gyorsan megy végbe. Az ilyen országoknak nincsenek más természetadta előfeltételeik, csak azok az egyének, akik ott letelepednek, és akiket erre a letelepedésre a régi országok szükségleteiknek meg nem felelő érintkezési formái bírtak rá. Az ilyen országok tehát a régi országok leg-
haladottabb egyéneivel és ennél fogva az ezeknek az egyéneknek megfelelő legfejlettebb érintkezési formával kezdik, még mielőtt ez az érintkezési forma a régi országokban érvényre tud jutni. Ez a helyzet minden kolóniával, ha nem pusztán katonai vagy kereskedelmi állomások. Példa erre Karthago, a görög gyarmatok és Izland a XI. és XII. században. Hasonló viszony áll fenn a hódításnál, amikor a meghódított országba egy más talajon kifejlődött érintkezési formát készen átvisznek; hazájában még korábbi korszakokból származó érdekek és viszonyok terhelték, itt azonban teljesen és akadálytalanul lehet és kell érvényre juttatni, már csak azért is, hogy a hódítóknak tartós hatalmat biztosítson. (Anglia és Nápoly a normann hódítás után, amikor a feudális szervezet legkiteljesettebb formáját kapták.)

Ennek az egész történelemfelfogásnak a hódítás ténye látszólag ellentmond. Eddig az erőszakot, a háborút, fosztogatást, rablást-gyilkolást stb. stb. tették a történelem hajtóerejévé. Itt csak a fő pontokra szorítkozhatunk, és ezért csupán azt a csattanós példát vesszük elő, amikor egy barbár nép elpusztít egy régi civilizációt és ehhez kapcsolódva előlről kezdődik a társadalom egy új tagozódásának kialakulása. (Róma és a barbárok, a feudalizmus és Gallia, a kelet-római birodalom és a törökök.) A hódító barbárnépnél maga a háború, mint már fentebb jeleztük, még

szabályszerű érintkezési forma, amelyet annál buzgóbban aknáznak ki, minél nagyobb mértékben teremti meg a népesség megszorodása — a hagyományos és számukra egyedül lehetséges kezdetleges termelési mód mellett — új termelési eszközök szükségletét. Itáliában viszont a földtulajdon koncentrációja (amelyet a felvásárláson és eladósodáson kívül még az öröklés is okozott, mert a nagyfokú feslettség és a ritka házasság miatt a régi nemzetségek lassanként kihaltak és birtokaik kevesek kezébe kerültek) és marhalegelővé való átalakulása (amit a közönséges, még ma is érvényes gazdasági okokon kívül az is okozott, hogy rablott és sarcolt gabonát hoztak be és ennek következtében az itáliai gabonának nem voltak fogyasztói) arra vezetett, hogy a szabad népesség csaknem eltűnt, a rabszolgák pedig mindig újra kihaltak és állandóan újakkal kellett őket pótolni. A rabszolgaság maradt az egész termelés bázisa. A szabadok és a rabszolgák között álló plebejusok sohasem jutottak túl azon, hogy lumpenproletariátus legyenek. Egyáltalában Róma sohasem jutott túl azon, hogy város legyen, és a provinciákkal szinte csak politikai összefüggésben állott, amelyet politikai események természetesen ismét meg is szakíthattak.

Semmi sem közkeletűbb, mint az a képzet, hogy a történelemben eddig mindig csak valaminek az *elvétele*n fordult meg a dolog. A barbárok *elveszik* a római birodalmat, s ennek az elvételeknek a tényével szokás magyarázni az átmenetet a régi világból a hűbériségbe. De amikor a barbárok elvesznek valamit, minden azon fordul meg, vajon az a nemzet, amelyet bevesznek, kifejlesztett-e ipari termelőerőket, mint ez a modern népeknél a helyzet, vagy pedig termelőerői főként csupán egyesülésükön és* a közösségen nyugszanak. Az elvételt továbbá megszabja az a tárgy, amelyet elvesznek. Egy járadékosnak értékpapírban álló vagyonát nem is lehet elvenni anélkül, hogy az elvevő alá ne vesse magát az elvett ország termelési és érintkezési feltételeinek. Ugyanez áll egy modern ipari ország egész ipari tőkéjére. Végül pedig az elvétel mindenütt egyhamar véget ér, és ha már nincs mit elvenni, el kell kezdeni termelni. A termelésnek ebből az egyhamar fellépő szükségességéből következik, hogy annak a közösségi formának, melyet a letelepülő hódítók felvesznek, meg kell felelnie a készentalált termelőerők fejlődési fokának, vagy ha már eleve nem ez az eset, meg kell változnia a termelőerőknek megfelelően. Ez magyarázza azt a népvándorlás utáni időben állítólag mindenütt észleltényt

* [Átházva:] együttműködésükön; amennyire az lehetséges,

is, hogy ti. a szolga volt az úr, és a hódítók hamarosan átvették a meghódítottak nyelvét, műveltségét és szokásait. A hűbériséget egyáltalában nem készen hozták Németországból, hanem a hódítók részéről a had hódítás közben kialakult harci szervezetéből eredt, és ez csak a hódítás után, a meghódított országokban készentalált termelőerők behatására fejlődött ki a tulajdonképpeni hűbériséggé. Hogy ezt a formát mennyire a termelőerők szabták meg, mutatja azoknak a kísérleteknek kudarca, amelyekkel más, régi római reminiszcenciákból eredő formákat akartak keresztülvinni (Nagy Károly stb.).*

A nagyiparban és a konkurenciában az egyének összes létezési feltételei** a két legegyszerűbb formába: a magántulajdonba és a munkába olvadtak össze. A pénzzel minden érintkezési forma és maga az érintkezés is az egyének számára véletlenként tételeződik. Tehát már a pénzben benne rejlik, hogy minden addigi érintkezés csak egyéneknek meghatározott feltételek közötti érintkezése, nem pedig egyéneknek mint egyéneknek az érintkezése volt. Ezek a feltételek kettőre — felhalmozott munkára vagyis magántulajdonra, illetve tényleges munkára — redukálódnak. Ha mindkettő vagy az egyik közülük megszűnik, megakad az érintkezés. Maguk a modern közgazdászok, például Sismondi, Cherbuliez stb.,²⁵ szembeállítják az association des individus-t*** az association des capitaux-val^o. Másfelől maguk az egyének teljesen be vannak sorolva a munka megosztása alá és ezáltal a legteljesebb függőségbe kerültek egymástól. A magántulajdon, amennyiben — a munkán belül — szembe kerül a munkával, a felhalmozás szükségességéből fejlődik ki és kezdetben mindig még inkább közösségi formája van, a későbbi fejlődésben azonban mindjobban közeledik a magántulajdon modern formájához. A munka megosztásával már eleve adva van a *munkafeltételeknek*, szerszámoknak és anyagoknak a megosztása is és ezzel a felhalmozott tőke szétforgácsolódása különböző tulajdonosok között, ezzel pedig a tőke és munka szétforgácsolódása és magának a tulajdonnak különböző formái. Minél inkább kialakul a munka megosztása és minél inkább növekszik a felhalmozás, annál élesebben kialakul ez a szétforgácsolódás is. Maga a munka csak e szétforgácsolódás előfeltételével állhat fenn.

* [A bekezdés alá odátörve:] folytatni —

** [Szélgjegyzet:] feltételezettségei, egyoldalúságai

*** [az egyének társulását]

^o [a tőkék társulásával]

(Egyes nemzetek egyéneinek személyes energiája — németek és amerikaiak — energia már faji keresztezés következtében — innen a németek kreténsége — Franciaországban, Angliában stb. idegen népek egy már fejlett talajra, Amerikában teljesen új talajra átültetve, Németországban a természetadta népesség nem mozdult a helyéről.)

Itt tehát két tény mutatkozik meg.* Először is a termelőerők az egyénektől teljesen függetleneknek és elszakítottaknak jelennek meg, saját világnak az egyének mellett, aminek abban van az alapja, hogy az egyének, akiknek erői ezek, szétforgácsoltan és egymással ellentétben léteznek, míg másfelől ezek az erők csak ezen egyének érintkezésében és összefüggésében valóságos erők. Tehát az egyik oldalon termelőerők totalitása áll, amelyek mintegy dologi alakot öltöttek és maguknak az egyéneknek a számára már nem az egyének erői, hanem a magántulajdonéi, és ezért csak annyiban az egyének erői, amennyiben azok magántulajdonosok. Egyetlen korábbi időszakban sem öltötték a termelőerők az egyének *mint* egyének érintkezése számára ezt a közömbös alakot, mert érintkezésük maga még korlátolt volt. A másik oldalon e termelőerőkkel szemben áll az egyének többsége, akikről ezek az erők el vannak szakítva, és akik ezért minden valóságos élettartalomtól megfosztva, elvont egyénekké váltak, de akik ezáltal kerültek csak abba a helyzetbe, hogy *mint egyének* egymással összeköttetésbe lépjenek. Az egyetlen összefüggés, amelyben a termelőerőkkel és saját létezésükkel még állanak, a munka, elvesztette náluk az öntevékenység minden látszatát és csak úgy tartja fenn életüket, hogy elnyomorítja azt. Míg a korábbi időszakokban az öntevékenységet és az anyagi élet létrehozását a választotta el egymástól, hogy mindegyik más-más személyre jutott és az anyagi élet létrehozása az egyének korlátolt-sága miatt maga is még az öntevékenység alárendelt fajtájának számított, most a kettő annyira különösik, hogy az anyagi élet maga egyáltalában célként, ennek az anyagi életnek a létrehozása pedig, a munka (amely az öntevékenységnek most egyedül lehetséges, de mint látjuk, negatív formája), eszközként jelenik meg.

Most tehát odáig jutott a dolog, hogy** az egyéneknek a termelőerők meglevő totalitását el kell sajátítaniok, nemcsak azért, hogy eljussanak öntevékenységükhöz, hanem már egyáltalában azért is, hogy létezésüket

* [Szélgjegyzet:] Sismondi

** [Áthúzza:] a totalitással kifejlődött és egyetlen érintkezéssel összefüggő termelőerőket az egyének egyáltalán el sem sajátíthatják már,

biztosítható. Ezt az elsajátítást először is az elsajátítandó tárgy szabja meg — a totalitássá kifejlődött és csak egyetemes érintkezés keretében létező termelőerők. Ez az elsajátítás tehát már erről az oldalról is a termelőerőknek és az érintkezésnek megfelelő egyetemes jelleggel kell hogy bírjon. Ezeknek az erőknek az elsajátítása maga nem egyéb, mint az anyagi termelési szerszámoknak megfelelő egyéni képességek kifejlesztése. A termelési szerszámok totalitásának elsajátítása már ezért is a képességek totalitásának kifejlesztését jelenti magukban az egyéneknél. Ezt az elsajátítást továbbá megszabják az elsajátító egyének. Csakis a jelenkor minden öntevékenységből teljesen kirekesztett proletárjai képesek arra, hogy teljes, többé nem korlátozott öntevékenységüket, amely a termelőerők totalitásának elsajátításában és a képességek totalitásának ezzel tételezett kifejlesztésében áll, érvényre juttassák. Minden korábbi forradalmi elsajátítás korlátozott volt; olyan egyének, akiknek öntevékenységét korlátozott termelési szerszám és korlátozott érintkezés korlátozta, ezt a korlátozott termelési szerszámot sajátították el és ezért csak újabb korlátozottsághoz jutottak el. Termelési szerszámuk tulajdonukká vált, de ők maguk a munka megosztása és saját termelési szerszámuk alá maradtak besorolva. Minden eddigi elsajátításnál egyének tömege maradt egyetlen termelési szerszám alá besorolva; amikor majd a proletárok sajátítanak el, termelési szerszámok tömegét kell mindegyik egyén alá, a tulajdont pedig valamennyiük alá besorolni. A modern egyetemes érintkezés nem is sorolható másként be az egyének alá, csak úgy, hogy valamennyiük alá sorolják be.

Az elsajátítást továbbá megszabja az az út és mód, ahogyan azt végre kell hajtani. Csakis egyesülés útján lehet végrehajtani, amely a proletariátus jellegénél fogva megint csak egyetemes lehet, és csakis forradalom útján, amelyben egyfelől megdőntik az eddigi termelési és érintkezési mód és társadalmi tagozódás hatalmát és másfelől kifejlődik a proletariátus egyetemes jellege és az elsajátítás keresztülviteléhez szükséges energiája, továbbá a proletariátus levét magáról mindent, ami eddigi társadalmi helyzetéből még rajta maradt.

Csak ezen a fokon esik egybe az öntevékenység az anyagi étellel, ami megfelel az egyének teljes egyénekké való kifejlődésének és minden természetadta jelleg levételének; és ekkor felel meg egymásnak a munka átváltozása öntevékenységgé és az eddig feltételektől megszabott érintkezés átváltozása az egyének mint olyanok érintkezésévé. Azzal, hogy az egyesült egyének a totális termelőerőket elsajátítják, a magántulajdon véget ér. Míg az eddigi történelemben mindig egy-egy különös feltétel

jelent meg véletlennek, most az egyének elkülönülése maga, kinek-kinek különös magánfoglalkozása maga vált véletlenné.

Azokat az egyéneket, akik nincsenek már a munka megosztása alá besorolva, a filozófusok „az ember” néven eszményként képzeltek el, és az egész folyamatot, amelyet kifejtettünk, „az ember” fejlődési folyamatának fogták fel, úgyhogy az eddigi egyének helyébe minden történelmi fokon „az embert” csempészték és mutatták be a történelem hajtóerejének. Az egész folyamatot ilyenképpen „az ember” önelidegenülési folyamatként fogták fel, és ez lényegében onnan ered, hogy mindig a későbbi fejlődési fok átlagegyenét csempészték a korábbiéba és a későbbi tudatot a korábbi egyénekbe.* Ezzel a megfordítással, amely eleve elvonatkoztat a valóságos feltételektől, volt lehetséges az egész történelem átváltoztatása a tudat fejlődési folyamatává.

A polgári társadalom átfogja az egyének egész anyagi érintkezését a termelőerők egy meghatározott fejlődési fokán belül. Átfogja egy fejlődési fok egész kereskedelmi és ipari életét, s ennyiben túllép az államon és a nemzetet, ámbar másrészt kifelé ismét nemzetiségként kell érvényesülnie, befelé államként tagozódnia. A „polgári társadalom” szó a XVIII. században támadt, amikor a tulajdonviszonyok már kinőttek az antik és a középkori közösségből. A polgári társadalom mint olyan csak a burzsoáziával fejlődik ki; de a közvetlenül a termelésből és az érintkezésből kifejlődő társadalmi szervezetet, amely minden időben bázisa az államnak és az egyéb eszmei jellegű felépítménynek, folyvást ezzel a névvel jelölték.

Az állam és a jog viszonya a tulajdonhoz

A tulajdon első formája mind az ókori világban, mind a középkorban a törzsi tulajdon, amelyet a rómaiaknál főként a háború, a germánoknál az állattenyésztés szab meg. Az ókori népeknél**, minthogy egy városban több törzs együtt lakik, a törzsi tulajdon állami tulajdonként és az egyesnek ahhoz való joga pusztá possessióként*** jelenik meg, amely azonban, mint a törzsi tulajdon egyáltalában, csak a földtulajdonra korlátozódik. A tulajdonképeni magántulajdon mind a régi, mind a modern népeknél az ingó tulajdon-

* [Szeljegyzet:] Önelidegenülés

** [Áthúzó:] (különösen Rómában és Spártában)

*** [birtoklasként]

nal kezdődik. — (Rabszolgaság és közösség) (dominium ex jure Quiritum*). A középkorból kilépő népeknél a törzsi tulajdon ílymódon különböző fokokon át — feudális földtulajdon, testületi ingo tulajdon, manufaktúra-tőke — fejlődik a modern, a nagyipar és egyetemes konkurrenca által megszabott tőkésig, a tiszta magántulajdonig, amely a közösség minden látszatát levette és kirekesztette az állam minden behatását a tulajdon fejlődésére. E modern magántulajdonnak felel meg a modern állam, amelyet az adók útján a magántulajdonosok lassanként megvásároltak, az államadósságok útján teljesen a kezükbe kerítettek, és amelynek létezése az állampapírok tőzsdéi emelkedése és esése révén teljességgel függővé vált attól a kereskedelmi hiteltől, amelyet neki a magántulajdonosok, a burzsoák adnak. A burzsoázia, minthogy *osztály* és nem *rend* többé, kénytelen már nemzetileg, nem pedig helyileg megszerveződni és átlagérdekének általános formát adni. Azáltal, hogy a magántulajdon a közösség alól emancipálódott, az állam a polgári társadalom mellett és rajta kívül álló különös létezéssé vált; de nem más, mint annak a szervezetnek a formája, melyet a burzsoák tulajdonuk és érdekeik kölcsönös biztosítására mind kifelé, mind befelé szükségszerűen maguknak adnak. Az állam önállósága manapság már csak olyan országokban fordul elő, ahol a rendek nem fejlődtek teljesen osztályokká, ahol a haladottabb országokban félreállított rendek még szerepet játszanak és felemás-ság létezik, amelyekben ennél fogva a népesség egyik része sem tud a többi fölött uralomra jutni. Ez a helyzet nevezetesen Németországban. A modern állam legkitaljesedettebb példája Észak-Amerika. Az újabb francia, angol és amerikai írók mind akként nyilatkoznak, hogy az állam csak a magántulajdon kedvéért létezik, úgyhogy ez átment a köznapi tudatba is.

Minthogy az állam az a forma, amelyben egy uralkodó osztály egyénei közös érdeküket érvényesítik és egy korszak egész polgári társadalma összefoglalódik, ebből az következik, hogy minden közös intézmény az állam révén közvetítődik, politikai formát kap. Innen származik az az illúzió, mintha a törvény az akaraton, mégpedig a reális bázisától elszakított, a *szabad* akaraton nyugodnék. Ugyanígy aztán a jogot megint a törvényre redukálják.

A magánjog a magántulajdonnal egyidőben fejlődik ki a természetadta közösség felbomlásából. A rómaiaknál a magántulajdon és magánjog kifejlődése nem járt további ipari és kereskedelmi következményekkel, mert egész termelési módjuk ugyanolyan maradt.** A modern népeknél, ahol a feu-

dális közösséget az ipar és a kereskedelem felbomlasztotta, a magántulajdon és magánjog keletkezésével új szakasz kezdődött, amely képes volt további fejlődésre. Mindjárt az első város, amely a középkorban kiterjedt tengeri kereskedelmet folytatott, Amalfi, kialakította a tengeri jogot is.²⁶ Mihelyt az ipar és a kereskedelem — először Olaszországban s később más országokban — továbbfejlesztette a magántulajdont, nyomban újra elővették és érvénybe léptették a kialakult római magánjogot. Mikor később a burzsoázia annyi hatalomra tett szert, hogy a fejedelmek felkarolták érdekeit avégett, hogy a burzsoázia segítségével megdöntsék a feudális nemességet, akkor kezdődött meg minden országban — Franciaországban a XVI. században — a jog tulajdonképpeni fejlődése, amely minden országban, Anglia kivételével, a római törvénykönyv bázisán ment végbe. A magánjog további kialakítására (különösen az ingó tulajdonnal kapcsolatban) Angliában is római jogelveket kellett bevonni. (Nem szabad elfelejteni, hogy a jognak éppúgy nincs saját története, mint a vallásnak.)

A magánjogban a fennálló tulajdonviszonyokat az általános akarat eredményének nyilvánítják. Maga a *jus utendi et abutendi** egyrészt azt a tényt mondja ki, hogy a magántulajdon a közösségtől teljesen függetlenné vált, és másrészt azt az illúziót, mintha maga a magántulajdon pusztán a magánakarat, a dolog fölötti önkényes rendelkezésen nyugodnék. A gyakorlatban az *abuti-nak*** nagyon is meghatározott gazdasági határai vannak a magántulajdonos számára, ha nem akarja, hogy tulajdona és ezzel *jus abutendi*-je más kezébe menjen át, minthogy a dolog, pusztán akaratához való vonatkozásban tekintve, egyáltalában nem is dolog, hanem csak az érintkezésben — és a dologhoz való jogtól függetlenül — válik valóságos tulajdonná (*viszony ez*, amelyet a filozófusok eszmének neveznek).*** — Ez a jogászai illúzió, amely a jogot a pusztán akaratra redukálja, a tulajdonviszonyok további fejlődése során szükségszerűen arra vezet, hogy valaki jogcímet bírhat egy dologra anélkül, hogy a dolgot valóban bírná. Ha például a konkurrenca folytán egy földbirtok járadéka kiküszöbölődik, akkor a tulajdonosának megvan ugyan hozzá a jogcíme, a *jus utendi et abutendi*-val egyetemben. De semmit sem kezdhet vele, mint földtulajdonosnak semmije sincs, ha nincs egyébként még elegendő tőkéje ahhoz, hogy földjét megművelhesse. A jogászoknak ugyanebből az illúziójából magyarázható, hogy szá-

* [(a dologgal való) élés és visszaélés joga]

** [a visszaélmi-nek]

*** [Szélfegyzet:] *Viszony a filozófusok szemében = eszme.* Ők csupán „az embernek” önmagához való viszonyát ismerik, és ezért minden valóságos viszony szemükben eszmévé válik.

* [a római polgárok (magán-)jogából fakadó tulajdon]

** [Áthúzza:] és ezt a fejlődést nem az ipar és a kereskedelem kiterjedése idézte elő [Szélfegyzet:] (Uzsora!)

mukra és minden törvénykönyv számára egyáltalában véletlen, hogy egyének egymással viszonyokba lépnek, például szerződést kötnek, és hogy a törvénykönyv ezeket a viszonyokat olyanoknak tekinti, amelyekbe az ember tetszése szerint belép[het] vagy sem, s amelyek tartalma egészen a szerződők egyéni [ön]kényén [nyu]gszik. — Valahányszor az ipar és a kereskedelem fejlőd[ése] folytán új [ér]intkezési formák képződtek, [p]l. biztosítási stb. társaságok, a jog mindannyiszor kénytelen volt felyenni őket a tulajdon-szerzés fajai közé.*

* [Itt véget ér az „I. Feuerbach” főkézirat. Ezután még néhány jegyzet következik a kéziratban, amelyek feltehetőleg a további kidolgozás tervére vonatkoznak. Ezeket az 544—545. oldalon közöljük.]

*Különböző nemzetek egymás közötti vonatkozásai attól függnnek, mennyire fejlesztette ki mindegyikük termelőerőit, a munka megosztását és a belső érintkezést. Ezt a tételt általánosan elismerik. De nemcsak egy nemzet viszonya a többihez, hanem e nemzet egész belső tagozódása maga is termelésének, valamint belső és külső érintkezésének fejlődési fokától függ. Hogy egy nemzet termelőerői mennyire fejlettek, azt legszembetűnőbben az a fok mutatja, ameddig a munka megosztása kifejlődött. Minden új termelőerő, ha nem csupán a már eddig ismert termelőerőknek tisztán mennyiségi kiterjesztése (például földterületek termősítése), a munka megosztásának újabb kiképezését hozza magával.

A munka egy nemzetben belüli megosztása először is az ipari és kereskedelmi munkának a földművelő munkától való különválását és ezzel város és falu különválását és érdekeik ellentétét eredményezi. További fejlődése a kereskedelmi munkának az ipari munkától való különválásához vezet. Ugyanakkor a munkának e különböző ágakon belüli megosztása folytán a meghatározott munkákon együttműködő egyének között ismét különböző ágazatok keletkeznek. Ezeknek az egyes ágazatoknak egymással szembeni helyzetét a földművelő, ipari és kereskedelmi munka üzemmódja szabja meg (patriarchalizmus, rabszolgaság, rendek, osztályok). Ugyanezek a viszonyok mutatkoznak fejlettebb érintkezés mellett különböző nemzetek egymáshoz való kapcsolataiban.

A munka megosztásának különböző fejlődési fokai a tulajdon megannyi különböző formáját jelentik; vagyis a munka megosztásának mindenkori foka meghatározza az egyének egymáshoz való viszonyait is a munka anyagára, szerszámára és termékére vonatkozólag.

A tulajdon első formája a törzsi tulajdon. Ez a termelés fejletlen fokának felel meg, amikor egy nép vadászatból és halászatból, állattenyésztésből vagy

* [A tisztázat-kéziratban fennmaradt szövegrész]

legfeljebb földművelésből él. Ez utóbbi esetben megműveletlen földek nagy tömegét előfeltételezi. A munkamegosztás e fokon még nagyon kevésbé fejlett és a családban meglevő természetadta munkamegosztás további kiterjesztésére szorítkozik. A társadalmi tagozódás ennél fogva a család kiterjesztésére szorítkozik: pairiarchális törzsfők, alattuk a törzs tagjai, végül rabszolgák. A családban lappangó rabszolgaság csak fokozatosan fejlődik ki a népesség és a szükségletek megszorodásával és a külső érintkezésnek, mind a háborúnak, mind a cserekereskedelemnek kiterjedésével.

A második forma az ókori községi és állami tulajdon, amely kivált több törzsnek szerződés vagy hódítás folytán *várossá* való egyesüléséből keletkezik és amelynél a rabszolgaság továbbra is fennáll. A községi tulajdon mellett már kifejlődik az ingó és később az ingatlan magántulajdon is, de mint abnormis, a községi tulajdonnak alárendelt forma. Az állampolgároknak csak közösségükben van hatalmuk dolgozó rabszolgáik felett és már ezért is kötve vannak a községi tulajdon formájához. Ez az aktív állampolgárok közös magántulajdona, akik a rabszolgákkal szemben kénytelenek megmaradni a társulásnak e természetadta módja mellett. Ezért a társadalomnak egész ezen alapuló tagozódása és vele a nép hatalma olyan fokban sorvad el, amelyben nevezetesen az ingatlan magántulajdon kifejlődik. A munka megosztása már fejlettebb. Megtaláljuk már város és falu ellentétét, később azoknak az államoknak ellentétét, amelyek a városi és amelyek a falusi érdeket képviselik, magukon a városokon belül pedig az ipar és a tengeri kereskedelem ellentétét. A polgárok és rabszolgák közötti osztályviszony teljesen kialakult*.

A magántulajdon fejlődésével itt alakulnak ki először azok a viszonyok, amelyeket a modern magántulajdonnál, csak kiterjedtebb méretben, újra megtalálunk. Egyfelől a magántulajdon koncentrációja, amely Rómában igen korán megkezdődött (bizonyítéka a liciniusi földtörvény²⁷), s amely a polgárháborúk óta és jelesül a császárok alatt igen gyorsan haladt előre; másfelől ezzel összefüggésben a plebejus kisparasztok átalakulása proletariátussá, amely proletariátus azonban a vagyonos polgárok és a rabszolgák között elfoglalt felemás helyzete miatt nem lépett önálló fejlődés útjára.

A harmadik forma a feudális vagy rendi tulajdon. Az ókor a *városból* és annak kis területéből indult ki, a középkornak viszont a *faluból* volt a kiindulópontja. Az ott-talált gyér, nagy földterületen szétszóró népesség, amely

a hódítókkal nem szaporodott meg tetemesen, szabta meg ezt a megváltozott kiindulópontot. Ezért, Görögországgal és Rómával ellentétben, a feudális fejlődés sokkal szélesebb terepen kezdődik, amelyet előkészítettek a római hódítások és a földművelésnek kezdetben ezzel kapcsolatos elterjedése. A hanyatló római birodalom utolsó évszázadai és maga a barbár hódítás nagymennyiségű termelőerőt tett tönkre; a földművelés visszaesett, az ipar piac hiánya miatt lehanyatlott, a kereskedelem elszenvedett vagy erőszakosan megakasztották, a falusi és városi népesség apadt. Ezek a készentalált viszonyok és a hódításnak ezáltal megszabott szervezési módja fejlesztették ki a germán hadiszervezet befolyása alatt a feudális tulajdont. Miként a törzsi és a községi tulajdon, ez is közösségen alapul, amellyel azonban közvetlenül termelő osztályként nem a rabszolgák állanak szemben, mint az antik közösséggel, hanem a jobbágy kisparasztok. A feudalizmus teljes kialakulásával egyidejűleg még ehhez járult a városokkal való ellentét is. A földbirtok hierarchikus tagozódása és az ezzel összefüggő fegyveres kíséretetek adták meg a nemességnek a jobbágyok feletti hatalmat. Ez a feudális tagozódás, éppen úgy, mint az antik községi tulajdon, a leigázott termelő osztállyal szembeni társulás volt; csak a társulás formája és a közvetlen termelőkhöz való viszony volt más, mert más termelési feltételek voltak.

A földbirtok e feudális tagozódásának a *városhoz* a területi tulajdon, a kézművesség feudális szervezete felelt meg. A tulajdon itt főképp az egyes személyek munkájában állt. A társult rablónemesség elleni társulás szükségessége, közös vásárcsarnokok szükséglete olyan korban, amikor az iparos egyúttal kereskedő is volt, a felvirágzó városokba tóduló szökött jobbágyok növekvő konkurenciája, az egész ország feudális tagozódása hozta magával a *céhek*; egyes kézművesek lassacskán megtakarított kis tőkéi és e kézművesek állandó száma a növekvő népesség közepette kifejlesztette a mesterlegény- és inasviszonyt, amely a városokban olyasféle hierarchiát hozott létre, amilyen a falun volt.

A fő tulajdon tehát a feudális korszakban egyfelől földtulajdonban állott, a hozzáláncolt jobbágmunkával, és másfelől saját munkában, csekély, a mesterlegények munkáján parancsnokló tőkével. Mindkettőnek tagozódását a korlátolt termelési viszonyok — a csekély és kezdetleges talajművelés és a kézműszerű ipar — szabták meg. A munka megosztása a feudalizmus virágkorában csekély volt. Minden országban fennállt a város és falu ellentéte; a rendi tagozódás nagyon élesen kidomborodott ugyan, de a falun a fejedelmek, nemesség, papság és parasztság, a városokban pedig a mesterek, legények, inasok és csakhamar a napszámos plebs elkülönülésén kívül nem volt jelentékeny megosztás. A földművelésben a munkamegosztást a parcellák-

* [Áthúzza:]; a római plebejusok között először kis földtulajdonosokat találunk, később egy proletariátus kezdetét, de ez a proletariátus a birtokos polgárok és a rabszolgák közti felemás helyzetében nem fejlődhetik

ban való művelés nehezítette meg, amely mellett kifejlődött a parasztok saját háziipara, az iparban a munka az egyes iparágakon belül egyáltalán nem, az egyes iparágak között csak nagyon kevésé volt megosztva. Az ipar és kereskedelem megosztását a régebbi városokban készentalálták, az újabbakban csak később fejlődött ki, amikor a városok egymással kapcsolatba léptek.

Nagyobb területek összefogása feudális királyságokká mind a földbirtokos nemesség, mind a városok számára szükséglet volt. Ezért az uralkodó osztály, a nemesség szervezetének élén mindenütt egyeduralkodó állott.